

OMMAVIY TARTIBSIZLIKLARNING KRIMINOLOGIK TAHLILI (Rossiya Federatsiyasi misolida)

Abdugapparov Alisher Azatovich

O'zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti
markaz boshlig'i

Annotatsiya: Maqolada tegishli xatti-harakatlar uchun javobgarlik to'g'risidagi jinoiy-huquqiy normada ko'rsatilgan zarar doirasidan chetga chiqadigan va tegishli g'ayriqonuniy xatti-harakatlarning yuqori ijtimoiy xavfliligini, shuningdek, ularining oldini olish bo'yicha maxsus choralar majmuini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradigan ommaviy tartibsizliklarning oqibatlari ko'rib chiqilgan. Ommaviy tartibsizliklarning kriminologik xususiyatlariga va ularning namoyon bo'lishiga qarshi harakat qilish samaradorligini oshirishga nisbatan olimlarning nuqtayi nazarlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ommaviy tartibsizliklar, ijtimoiy xavf, jinoyatlarning oldini olish, kriminologik oqibatlar.

Аннотация. В статье рассматриваются последствия массовых беспорядков, выходящие за рамки того вреда, который указан в уголовно-правовой норме об ответственности за деяния, относящиеся к таким беспорядкам и обуславливающие повышенную общественную опасность соответствующих противоправных действий, а также необходимость выработки комплекса специальных мер предупреждения последних. Анализируются точки зрения ученых относительно криминологических особенностей массовых беспорядков и повышения эффективности противодействия их проявлениям.

Ключевые слова: массовые беспорядки, общественная опасность, предупреждение преступлений, криминологические последствия.

Abstract. The article examines the consequences of mass riots that go beyond the harm specified in the criminal law norm on liability for acts related to such riots and causing an increased public danger of the relevant illegal actions, as well as the need to develop a set of special measures to prevent the latter. The article analyzes the views of scientists regarding the criminological features of mass riots and increasing the effectiveness of countering their manifestations.

Keywords: mass riots, public danger, crime prevention, criminological consequences.

O'zbekiston Respublikasining Jamoat xavfsizligi konsepsiyasida [1] davlat va jamoat xavfsizligi asosiy strategik milliy ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Uning asoslari shaxs, mulk, davlat hokimiyati, jamoat va iqtisodiy xavfsizlikka qarshi qaratilgan turli tahdidlar, jumladan, jinoiy harakatlarning amalga oshirilishi natijasida buzilishi mumkin. Bunday jinoyatlarning xavfi ular uyushgan guruhlar tomonidan amalga oshirilganda bir necha barobar

ortadi, bular, xususan, ko'pincha ommaviy tartibsizliklarni tashkil etish, ularning tashkilotchilari (rahbarlari) va boshqa ishtirokchilarini tayyorlash va o'qitish, shuningdek, bir vaqtning o'zida ko'plab jinoiy-huquqiy muhofaza obyektlariga (jamoat xavfsizligi, shaxs, mulk, boshqaruv tartibi va boshqalar) tajovuz qiladigan tegishli ijtimoiy xavfli aksiyalarga bevosita rahbarlik qilish ortida turadi.

Ommaviy tartibsizliklarning ijtimoiy xavfi shundaki, ular sodir etilganda hokimiyat organ-

larining, ular sodir etilgan joyda jamoat tartibini qo'riqlovchi tuzilmalarning faoliyati falajlanadi, turli obyektlar va fuqarolarga jiddiy zarar yetkaziladi. Ko'p sonli odamlar (odamlar to'dasi) tomonidan tegishli g'ayriqonuniy harakatlar sodir etilishi va ularning talonchilik, vayrongarchilik, yong'inlar, hokimiyat vakillariga qurolli qarshilik ko'rsatish va shu kabilar bilan bog'liqligi natijasida jamoat tartibi va davlat boshqaruvi asoslari izdan chiqadi. Bunda ommaviy tartibsizliklar an'anaviy ravishda to'da tomonidan sodir etilgan jinoyat sifatida qabul qilinadi, u guruhli jinoiy xulq-atvorning eng xavfli turlaridan biri bo'lib, uning ishtirokchilari doim ham oldindan kelishuv, shuningdek, ular tomonidan sodir etiladigan jinoyat qonuni buzilishlarining aniq belgilangan maqsadlari va chegaralari bilan birlashmagan bo'ladi.

Zamonaviy davr dunyoning turli mintaqalarda tartibsizliklarning soni va ko'lamining oshishi bilan tavsiflanadi. Bunda odamlar katta guruhlarining tegishli jinoiy xulq-atvori paydo bo'lishi va keyingi rivojlanishi mexanizmi asosida milliy va davlatlararo darajadagi hokimiyatlarning qarorlari va harakatlaridan yaqqol ifodalangan norozilik, shuningdek, iqtisodiy va migratsiya inqirozlari bilan bog'liq bo'lgan irqlararo, etnik va (yoki) dinlararo keskinlikning kuchayishi saqlanib qolmoqda.

Har bir ommaviy tartibsizlik sodir etilganda keltirilgan oqibatlarni yaqqol yoki yashirin, bevosita yoki bilvosita tusga ega bo'lgan ommaviy tartibsizliklarga bo'lish mumkin. Bundan tashqari, ommaviy tartibsizliklarning salbiy oqibatlari ularning amalga oshirilishi jarayonida yoki ular tugagandan so'ng darhol yuzaga keladi. Shuningdek, bunday oqibatlarni kelgusida saqlab qolishi ijtimoiy keskinlikni kuchaytirish, siyosiy, irqiy, milliy, diniy va boshqa belgilar bo'yicha nafrat va adovatni qo'zg'ash, qolaversa, yangi ommaviy tartibsizliklar va boshqa jinoyatlarni sodir etish uchun sharoitlar yaratish maqsadida, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, avvalambor, Internet tarmog'idan foto, video yoki matnli materiallar, ularga sharhlarni joylashtirish va muhokama qilish uchun foydalanish bilan bog'liq bo'lib, qoida tariqasida, zo'ravonlik tusiga ega, shuningdek, ekstremistik yo'nalish bilan farqlanadi [2; 776-784-b.].

Mavjud ommaviy tartibsizliklarning oldini olish vositalarining yetarlicha samarali emasligiga

Rossiya Federatsiyasi Oliy sudi huzuridagi Sud departamenti keltirgan va Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 212-moddasi bo'yicha sudlangan shaxslar sonining kamayishiga barqaror tendensiya yo'qligini ko'rsatuvchi statistik ma'lumotlari ham guvohlik beradi [3].

Ta'kidlash joizki, ommaviy tartibsizliklar uchun sudlanganlik holati to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tegishli jinoyatlarni tashkil etish va ularni amalga oshirishga boshqacha yordam berish bo'yicha g'ayriqonuniy faoliyatning yashirin tusini hisobga olgan holda baholash kerak. Bundan tashqari, hatto alohida olingan ommaviy tartibsizliklarni sodir etish fakti ham shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy muhim manfaatlarining himoyalanganlik holatiga sezilarli zarar yetkazishga qodir bo'lgan bevosita va bilvosita zararli ijtimoiy oqibatlarining keng majmuasini keltirib chiqarish bilan bog'liq [2; 776-784-b.].

Ommaviy tartibsizliklarning jinoiy-huquqiy tushunchasida ular sodir etilishi natijasida nafaqat jamoat tartibi va jamoat xavfsizligini, balki fuqarolarning tana daxlsizligi va salomatligi, hayotining xavfsizligi, turli mulkchilik shakllarida bo'lgan mulkning saqlanishi va hokazolarni ta'minlaydigan o'z xarakteriga ko'ra turli xil ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazish imkoniyati allaqachon nazarda tutilgan. Ushbu xususiyat ommaviy tartibsizliklarni ko'p obyektli jinoyatlarga kiritishga imkon beradi [4; 130-138-b.], bu esa bir vaqtning o'zida ularning jamiyatga keltiradigan oqibatlarining og'irligini ham ko'rsatadi.

Bundan tashqari, ommaviy tartibsizliklar, ayniqsa, keng ko'lamli va davomli tusga ega bo'lganlari, ijtimoiy portlash effektiga ega. Buning natijasida turli ijtimoiy guruhlarining eng salbiy his-tuyg'ulari tashqariga chiqadi, bu esa, o'z navbatida, jamiyat hayotida tajovuzkorlikning yanada o'sishiga olib keladi va bu nafaqat axborot maydonida, balki aniq zo'ravonlik harakatlari va boshqa ijtimoiy xavfli harakatlarda ham namoyon bo'ladi. Ommaviy tartibsizliklarning oqibatlari jinoyat qonunida bayon qilingan zarar doirasidan ancha chetga chiqadi, bunda ular kompleks, tarmoqlangan xususiyatga ega va jamiyat hayotining ko'p sohalariga, shuningdek, davlat va jamoat institutlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Alohida olingan ommaviy tartibsizliklarni sodir etish faktining oqibatlari aniq

joyi, vaqti, ko'lami, ishtirokchilar tarkibi, ularning motivatsiyasi va ular tomonidan sodir etilayotgan g'ayriqonuniy xatti-harakatlarning mazmuni, shuningdek, boshqa aniq holatlarga bog'liq.

Ta'kidlash joizki, Rossiyada ommaviy tartibsizliklarning katta qismi vaqtincha qamoqda saqlash joylarida va ozodlikdan mahrum qilish ko'rinishidagi jazoni ijro etish joylarida sodir etiladi, bu esa nafaqat tegishli muassasalar, balki butun jazoni ijro etish tizimi faoliyatini uzoq vaqt davomida sezilarli ravishda beqarorlashtiradi.

Masalan, bir jinoyat ishi bo'yicha sud Chelyabinsk viloyatidagi koloniyada ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tayotgan mahkumlar guruhi saqlash sharoitlaridan va taqiqlangan buyumlar, mobil telefonlar va Internet tarmog'idan foydalanishni qonuniy taqiqlashdan norozi bo'lib, muassasaning ichki tartib-qoidalariga rioya qilishni istamay, koloniya ma'muriyatini ishdan olishga va o'z maqsadlarida unga ta'sir ko'rsatishga, muassasaning ayrim xodimlari tomonidan ixtiyoriy yordam niqobi ostida ularga pul berish to'g'risidagi talablarini bahona qilib, koloniyada va unga tutash hududlarda boshqa mahkumlar, muassasadan tashqarida yashovchi tanishlari ishtirokida ommaviy tartibsizliklarni uyushtirganligini aniqladi [5; 136-139-b.].

Ommaviy tartibsizliklar mahkumlarning o'z vazifalarini va koloniya xodimlarining qonuniy talablarini bajarishdan bosh tortishidagina emas, balki bo'ysunmaslikka chaqirishda, ishlab chiqarish inshootlariga o'tish joylarini va yondosh joylarni to'sib qo'yishda, muassasaning mulkini yo'q qilish va shikastlashda, hokimiyat vakillariga va tartibsizliklarda ishtirok etishdan bosh tortgan mahkumlarga zo'ravonlik qilishda ham ifodalangan. Mazkur ommaviy tartibsizliklarning bevosita oqibatlari koloniyada va uning atrofidagi hududda jamoat tartibining buzilishi, butun shahar okrugi hududida jamoat xavfsizligiga tahdid yaratilishi, shuningdek, hokimiyat va boshqaruv organlarining normal faoliyati va ishlashi falajlanishi, boshqa mahkumlar va ichki ishlar organlari xodimlarining salomatligiga turli og'irlik darajasida zarar yetkazilishi, shahar ma'muriyati vakillarining erkinligi cheklanishi, katta miqdorda mulkiy ziyon yetkazilishida namoyon bo'ldi.

Sudlar tomonidan oxirgi o'n yilda ko'rib chiqilgan ommaviy tartibsizliklar to'g'risidagi jinoyat

ishlarini o'rganishda aybdor shaxslarning motivlari va maqsadlari vaqt o'tishi bilan jiddiy o'zgarishlarga uchramaganligi aniqlandi, ya'ni avvalgidek, vaqtincha saqlash hibsonalarida va axloq tuzatish muassasalarida ommaviy tartibsizliklar saqlash sharoitlaridan, shuningdek, ushbu muassasalar ma'muriyati va xodimlarining qarorlari va harakatlardan norozilik tufayli sodir etiladi; oxirgilarining chegaralariga bog'lanmagan boshqa ommaviy tartibsizliklar esa asosan siyosiy motivlarda (mamlakat, mintaq, munitsipalitet rahbariyatiga nisbatan norozilik kayfiyatini ifodalash) yoki milliy, diniy nafrat yoki adovat motivlarida (migrantlarning, muayyan etnik yoki diniy mansublikka ega bo'lgan shaxslarning g'ayriqonuniy harakatlariga katta guruhlarining reaksiyasi) amalga oshiriladi.

Amalga oshirish joyi, vaji va undan kelib chiqadigan yetakchi motivatsiyaga, oldindan tayyorgarlikning mavjudligi yoki yo'qligiga, jumladan, ommaviy tartibsizliklarga chaqirish va buning uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanishga qarab, bunday tartibsizliklarning ko'lami va, oqibatda, ijtimoiy oqibatlarining xarakteri va hajmi ham o'zgaradi. Xususan, ekstremistik jinoyatlarga xos bo'lgan motivlar bo'yicha sodir etiladigan ommaviy tartibsizliklar uchun ularning ijtimoiy oqibatlarini zanjir reaksiyasi bilan taqqoslash adolatli ko'rinadi [6; 12-b.].

Ommaviy tartibsizliklar nafaqat ularni bartaraf etish davrida, balki keyinchalik tegishli jinoyat ishlarini tergov qilish va ko'rib chiqishda ham huquqni muhofaza qiluvchi organlarning katta resurslarini o'ziga jalb qiladi.

Masalan, biz o'rgangan ommaviy tartibsizliklarni tashkil qilishda ayblangan 17 nafar shaxsga nisbatan bittagina jinoyat ishining hajmi 185 tomni tashkil etgan, uning tergov davomida 15 nafar shaxs jabrlanuvchi deb topilgan va 231 nafar guvoh so'roq qilingan, sudda 167 nafar jabrlanuvchi va guvoh so'roq qilingan, ish bo'yicha jarayonning o'zi esa umuman olganda besh yildan ortiq vaqt davom etgan, bu sud qarorida aks ettirilgan [7].

Ommaviy tartibsizliklar butun amalga oshirish vaqti davomida ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya qo'shinlari faolligini monopoliyalashtiradi va shu orqali ularning boshqa jinoyatlar va ma'muriy huquqbuzarliklarning oldini olish qismidagi faoliyatini beqarorlashtiradi, bunda tegishli jinoyat

ishlarini tergov qilish va ko'rib chiqish ham yuqori murakkabligi va sezilarli vaqt va moliyaviy xarajatlar bilan tavsiflanadi, bu esa bilvosita bunday tartibsizliklarning oldini olish vazifalarini hal etish samaradorligini oshirishni dolzarblashtiradi [8; 135-141-b.; 9; 155-158-b.].

Shunday qilib, ommaviy tartibsizliklarning kriminologik oqibatlari alohida olingan g'ayriqonuniy harakatlar uchun jinoyat qonunida nazarda tutilgan zarar doirasidan ancha chetga chiqadi va tarqalgan, ko'p darajali tusga ega. Ommaviy tartibsizliklar ijtimoiy portlash effektini hosil qilishga qodir, bu esa ularning amalga oshirilishi jarayonida namoyon bo'ladi, qachonki ular hokimiyat organlarining, turli muassasalar va boshqa tashkilotlarning faoliyatini beqarorlashtiradi yoki hatto butunlay falajlaydi, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibi asoslarini jiddiy ravishda buzadi, turli og'irlik darajasidagi jismoniy, mulkiy va boshqa zarar yetkazish uchun bevosita tahdid yaratadi.

Shu bilan birga, ommaviy tartibsizliklar, ular tugaganidan so'ng, jamiyatda, avvalo, etnik, diniy yoki siyosiy darajada kelib chiqqan nizolarning keskinlashuvini, zanjir reaksiyasi tamoyili bo'yicha rivojlanadigan turli salbiy ijtimoiy oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda global va mahalliy darajalarda ijtimoiy keskinlikning kuchayishi, ijtimoiy nizolarning yuzaga kelishi va ko'lamining oshishi, shuningdek, ommaviy tartibsizliklarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan tegishli keng ko'lamli namoyishlar ishtirokchilarining yetakchi motivatsiyasi bilan birlashtirilgan va bitta murakkab salbiy hodisani tashkil qiluvchi g'ayriqonuniy harakatlarning keng majmuasini bir vaqtda amalga oshirishga qarshi huquqiy, tashkiliy va maxsus-kriminologik tusdagi o'ziga xos choralarning muvofiqlashtirilgan tizimini ishlab chiqish, rivojlantirish va qo'llashni talab qiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 29-noyabrda PF-27-son farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.12.2021-y., 06/21/27/1116-son; 16.01.2024-y., 06/24/10/0031-son.
2. Иванцов С.В., Борисов С.В., Узембаева Г.И. и др. Актуальные проблемы совершенствования мер криминологического предупреждения преступлений экстремистской направленности, совершаемых с использованием информационно-телекоммуникационных сетей // Всероссийский криминологический журнал. – 2018. – № 6. – С. 116-184.
3. Официальный сайт Судебного департамента при Верховном Суде РФ, разд. «Данные судебной статистики» // URL: <http://www.cdep.ru/index.php?id=79>
4. Карабанова Е.Н. Социально-правовая природа многообъектных преступлений // Журнал российского права. – 2011. – № 1. – С. 130-138.
5. Кабанов Н.А. Массовые беспорядки, совершаемые с использованием информационно-коммуникационных технологий, как объект криминологического исследования // Вестник Московского университета МВД России. – 2019. – № 2. – С. 136-139.
6. Борисов С.В., Жеребченко А.В. Современные проблемы квалификации преступлений экстремистской направленности: Учеб. пособие. – М., 2018.
7. Карабанова Е.Н. Социально-правовая природа многообъектных преступлений // Журнал российского права. – 2011. – № 1. – С. 130-138.
8. Кабанов Н.А. К вопросу о совершенствовании профилактики и предотвращения массовых беспорядков // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. – 2019. – Т. 5 (11). – № 2. – С. 135-141.
9. Иванцов С.В. Использование информационно-телекоммуникационных сетей для совершения преступлений: вопросы уголовно-правового воздействия и предупреждения // Сб. статей по мат. IV Всерос. науч.-практ. конф. Саратов, 2019.